

Musiqi tariximizə yazılan gün

İlk tamaşası 1908-ci il yanvarın 25-də Bakıda Tağıyev teatrında təqdim olundu. Məhəbbətin ölməzliyindən bəhs edən əsər tamaşaçılara unudulmaz təsir bağışladı. Ancaq bu, yalnız uğurlu bir tamaşaya baxış deyildi. Azərbaycan tarixində, incəsənətində, mədəniyyətində heç zaman yaddan çıxmıyacaq anlar yaşanırdı. Çünki o gün həmin zalda əyləşənlər Şərqin ilk operasının - "Leyli və Məcnun" operasının tamaşaçıları idilər...

Üzeyir bəy Hacıbəyli operanı 1907-ci ildə yazmışdı. Əsər üzərində çalışdığı vaxtlarda xəyalı tez-tez onu uşaqlıq illərinə aparırdı. XIX əsrin sonlarında Şuşada keçən günlərini yada salırdı. O vaxtlar gözəl yay günlərinin birində yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin şair Məhəmməd Füzulinin poeması əsasında hazırladığı "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" səhnəciyinə tamaşa etmək üçün bütün Şuşa əhli toplaşmışdı. Səhnəyə Məcnun libasında məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu çıxdı. Xanəndənin yanıqlı ifasını tarda istedadlı tarzən Mirzə Sadiqcan müşayiət etdi.

Səhnəciyin xor dəstəsində yaxşı səsi olan Üzeyir bəy də vardı... Həmin günün, "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" səhnəciyinin unudulmaz təəssüratı Üzeyir bəy Hacıbəyliyə illər sonra ilk operanı yazdırdı. Əsərin yaranma tarixini müəllif "Bakinski raboçi" qəzetinin 1938-ci il 16 mart tarixli sayında dərc olunan "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"ya qədər" adlı məqaləsində belə xatırlayırdı: "Leyli və Məcnun" necə yaranmışdır? Mən opera üzərində 1907-ci ildən işləməyə başlamışam,

lakin məndə bu ideya xeyli əvvəl, təxminən 1897-1898-ci illərdə, mən on üç yaşlı uşaq ikən doğma şəhərim Şuşada, həvəskar aktyorların ifasında, "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" səhnəsinə gördükdən sonra yaranmışdır. Həmin səhnə məni o qədər həyəcanlandırdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim".

Müəlliflik məsələsinə tərəcə, jurnalist, ictimai xadim Ceyhun bəy Hacıbəyli sonralar - Fransada mühacirətdə olarkən belə aydınlıq gətirib: "Opera yazmaq Üzeyir bəyin təşəbbüsü idi. Mən sadəcə Füzuli əsərlərinin uyğun irihəcmli hissələrinin və muğamların seçilməsində qardaşıma kömək etmişəm". Ceyhun bəy qardaşının opera üzərində çalışmasından heyrət və məhəbbətlə bəhs edirdi. O, Üzeyir bəyin bəzən gecə saat ikiyə-üçə qədər oturub işlədiyini, mələklərə məxsus hövsələ və inadkarlıqla səhnədə vokal musiqi ifasının harmonik ansamblını yaratmağa çalışdığını yazıb.

Bəstəkar "Leyli və Məcnun" operasında xalq musiqisindən, muğam, mahnı və rəqslərdən, el

havalardan istifadə etdi. Müəllif yazırdı: "Mən xalq yaradıcılığının klassik nümunələri olan muğamlardan musiqi materialı kimi istifadə etməyi nəzərdə tutmuşdum. Vəzifəm ancaq Füzuli poemasının sözlərinə forma və məzmunca zəngin, rəngarəng muğamlardan musiqi seçmək, hadisələrin dramatik planını hazırlamaq idi... "Leyli və Məcnun"da əsl xalq musiqisi ilə məşhur klassik süjet birləşmişdi".

Operanın ilk afişa-elanı 1908-ci ildə "Kaspi" qəzetində verilmişdi. Qəzetdə yazılmışdı: "Tağıyev teatrında müsəlman dilində opera. Şənbə günü, 12 yanvar 1908-ci il. "Nicat" müsəlman mədəni-maarif cəmiyyətinin teatr bölməsi müəlliflərin və həvəskar ifaçıların iştirakı ilə ilk dəfə müsəlman səhnəsində "Leyli və Məcnun" operası təqdim edəcək. 5 pərdə, 6 şəkildə olan bu tamaşa Füzulinin poeması və Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyov qardaşlarının musiqisi əsasında hazırlanmışdır. Tamaşa 9-un yarısında başlayır. Şərq orkestri (tardan ibarət) Qurbanın rəhbərliyi ilə idarə olunacaq".

İlk tamaşaya qədər müəllif böyük zəhmətlərə qatılmalı olub. XX əsrin ilk onilliyi idi.

Azərbaycanda nəinki qızlar, hətta oğlanlar da səhnəyə çıxmağa çəkinirdilər. Belə bir zamanda Leyli roluna ifaçı tapmaq müşkül məsələyə çevrilib. Yenə qadın rolunu kişi oynayacaqdı. Ancaq ifaçının səsi və xarici görünüşü o qədər də uyğunsuz görünməməli idi. Çətinliklə on iki yaşlı çayçı şagirdi Əbdürrəhim Fərəcovu Leylini oynamağa razı saldılar.

İlk milli operamızın premyerası 1908-ci il yanvarın 12-də, yəni təqvimlə 25-də Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında "Nicat" cəmiyyəti tərəfindən keçirildi. Tamaşa istedadlı aktyor və rejissor Hüseyn Ərəblinskinin quruluşunda, böyük yazıçı və dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin dirijorluğu ilə təqdim edildi. Publisist, rəssam və ictimai xadim Əli bəy Hüseynzadə tamaşanın bədii tərtibatçısı hesab olunur. Üzeyir bəy Hacıbəyli seminariya dostları Əli Terequlov, Ağəli Qasımov, Fərhad Ağayev, Qayıbov, İsmayılov və başqaları ilə birgə orkestrdə skripkada çaldı. Tarda Qurban Pirimov və Şirin Axundov müşayiət etdilər.

Operanın ilk ifaçıları - Məcnun (Qeys) - Hüseynqulu Sarabski, Leyli - 12 yaşlı çayçı şagirdi Əbdürrəhim Fərəcov, Ümmülqeyis (Məcnunun anası) - Kazımovski, Əbülfəys (Məcnunun atası) - Mirzə Muxtar, Ümmülleyli (Leylinin anası) - C.Vəzirov, Leylinin atası - İ.Qasımov, İbn Səlam - C.Dağıstani, Zeyd - İ.Qasımov, 7 ərəb rolunda - Məmmədov, Səfərov, Vəzirov və başqaları oldular. Müəllifin kiçik qardaşı Ceyhun bəy isə İbn Səlam və Nofəl rollarını ifa etdi.

Ancaq nə premyeranın uğurlu keçməsi, nə heyran qalan tamaşaçıların alqışları Əbdürrəhim Fərəcovu fikrindən daşındıra bildi.

İlk tamaşadan sonra öyninə qadın paltarını geyinməyəcəyinə and içdi. Bir daha teatra ayaq basmadı.

Üzeyir bəy axtarışa başladı. Çox düşünüb-daşındı. Nəhayət, Bakı Realını Məktəbinin tələbəsi olan xalası oğlu Əhməd bəy Bəddəlbəyova Leyli rolunda oynamağı təklif etdi. Operanın ilk tamaşasında xor heyətində oxuyan Əhməd bəy Leyli rolunda səhnəyə çıxmağa razılıq verdi. Tamaşanın afişalarında yazıldı: "Leyli - Ağdamski".

"Leyli və Məcnun" operasının sonrakı tamaşalarına Üzeyir bəy özü dirijorluq etdi. Böyük qardaşı Zülfüqar bəy Hacıbəyov isə həmin tamaşalarda Məcnunun atası və Zeyd rollarında səhnəyə çıxdı.

Opera çox keçmədi ki, Azərbaycandan kənar da məşhurlaşdı. Əsər azərbaycanlı aktyorların ifasında Zaqafqaziyanın, Orta Asiya, İranın bir çox şəhərində uğurla göstərildi.

Aktyor və rejissor Hüseyn Ərəblinskidən sonra opera görkəmli incəsənət xadimləri Soltan Dadaşovun (1935, 1958), Mehdi Məmmədovun (1955, 1976), Firdun Səfərovun (1994), son illər isə Hafiz Quliyevin quruluşlarında oynanıldı.

Keçən əsrdə opera səhnəmizin 30-a yaxın Leylisi, 20-dək Məcnunu oldu. Bu rollar Əhməd Ağdamski, Əhməd Qəmərinski, Hüseynağa Hacıbabəyov, Göyörçin Əliyeva, Həqiqət Rzayeva, Sona Rzayeva, Məhbubə Paşayeva, Süreyya Qacar, Sara Qədimova, Rübabə Muradova, Zeynəb Xanlarova, Arif Babayev, İslam Rzayev, Mənsüm İbrahimov, Səkinə İsmayılova, Nəzakət Teymurova və başqalarının yaradıcılığında xüsusi yer tutdu.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"